

руское «даць дыхту» — негатыўная ацэнка работы, дзейнасці са значэннем «слаба працаваць, не перарабіцца».²

Запазычаныя германізмы не заставаліся ізаляванымі ў слоўніковым складзе беларускай мовы. Яны, як і ўласна беларускія, служылі базай для ўтварэння новых слоў па мадэлях беларускай мовы. У Янкі Купалы знаходзім даволі значную колькасць такіх вытворных: вандроўка, габляваны, замшовы, крамная, крамнік, мураваны, падмурак, фальцавальная фурманка, чыншавік, шынкар, шынкарка, шынкоўня, цагляны.

Аналіз германізмаў у творчасці паэта паказвае, як Янка Купала, удала карыстаючыся агульнанароднай, абласной і гістарычнай мовай, з зайздросным умельствам адбіраў з яе толькі самыя трапныя, выразныя і дакладныя запазычаныя словы. Яны выконваюць пэўныя стылістычныя функцыі і адыгрываюць значную ролю ў мастацкай палітры паэта. Широка выкарыстоўваючы ў сваёй творчасці скарбы народнай лексікі, ён быў вялікім наватарам і будаўніком мовы.

¹ Купала Я. Збор твораў, т. I—VI.— Мінск, 1972—1975 (запазычаныя словы ў перакладах Я. Купалы з іншых моў не аналізуюцца). У дужках рымскімі лічбамі ўказваецца том, арабскімі — старонка зборніка.

² Гл.: Мяцельская Е. С., Камароўскі Я. М. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі.— Мінск, 1972, с. 70.

Т. В. КАБРЖЫЦКАЯ

АНАЛІЗ ТВОРАЎ ЯКУБА КОЛАСА «ДА ПРАЦЫ!» І «НАПЕРАД!» У ШКОЛЕ

Паслярэвалюцыйная лірыка Якуба Коласа, якая вывучаецца ў 9-м класе, уключае разам з другімі вершы «Да працы!», «Наперад!». На вывучэнне гэтых твораў адводзіцца адзін урок.

Верш «Да працы!» — гэта першы твор, якім адкугнуўся пясняр на падзеі Вялікага Кастрычніка. Ён з'явіўся ў друку 8 лістапада 1917 года — праз два тыдні пасля векапомных падзей. Пры гэтым трэба ўлічыць, што Якуб Колас у дні Вялікага Кастрычніка знаходзіўся ў г. Абаяні Курскай губерні, а верш быў надрукаваны ў мінскай газеце. Перасылка твора па пошце ў тых складаных умовах займала не менш тыдня. Так што верш «Да працы!», несумненна, нарадзіўся ў сэрцы паэта адразу, як толькі дайшлі да яго хвалючыя весткі з Петраграда аб пераходзе ўлады ў рукі Саветаў рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў.

Браты! Вялікая дарога
Чакае нас і родны край —
Жыво настала, працы многа,—
Навукі семя засявай! (7)¹—

радасна звяртаецца Якуб Колас да сваіх суайчыннікаў.

Галоўнае ўжо дасягнута — у выніку перамогі рэвалюцыі народ узяў уладу ў свае рукі. Цяпер на чарзе будаўніцтва новага, самага справядлівага ладу. Прычым —

Не царскі біч, не панскі хам,
Хай будзе лад у сваёй гасподзе
Ствараць народ-уладца сам.

Напамінак пясняра пра цара і пана быў у той час надзвычай актуальным. Скінутыя класы, царскія і панскія прыслужнікі, як і меркаваў паэт, будучы імкнучыся перашкаджаць будаўніцтву новага жыцця ці адкрыта, ці прыстасоўваюцца да новых умоў і шкодзіць спадцішка. Толькі народ-уладца, які са зброяй у руках заваяваў сабе ўладу, зможа збудаваць належны «лад у сваёй гасподзе», на сваёй роднай зямлі.

Адным з асноўных шляхоў да новага жыцця, на думку Якуба Коласа, з'яўляецца шлях асветы, навукі ці, як пазней назавуць яго, — шлях

культурнай рэвалюцыі. Пасля сацыяльнай рэвалюцыі павінна была адбыцца рэвалюцыя культурная. Якуб Колас, настаўнік па прафесіі, чалавек, які ўсё сваё жыццё нёс святло навукі ў самыя цёмныя закуткі роднай зямлі, вельмі добра адчуваў патрэбу новага часу і недвухсэнсоўна выказаў яе:

Святло нясіце — ў мроку дрэмле
Наш мілы край, наш родны кут.
Хай уваскрэснуть нашы землі,
Няхай асветліцца наш люд.

Такім чынам, беларускі пясняр сваім вершам не толькі шчыра прывітаў тыя шырокія шляхі, якія адкрыў перад народамі Вялікі Кастрычнік, але і ўказаў на адну з галоўных дарог, па якой павінен быў, на яго думку, рухацца да свайго мэты народ, — дарогу асветы, культурнай рэвалюцыі.

Наколькі далынабачным аказаўся Якуб Колас, паказала сама гісторыя. Адбіўшы ўсе напады знешніх і ўнутраных ворагаў, савецкі народ ад малага да вялікага засеў за школьныя парты, узяўся за ліквідацыю непісьменнасці, а затым пачаў авалодваць сакрэтамі самых складанейшых навук. Дзяржаўнае будаўніцтва, індустрыялізацыя, калектывнае гаспадаранне на зямлі патрабавалі высокаадукаваных спецыялістаў. І такіх людзей выхавала Савецкая ўлада. Кажучы словамі Якуба Коласа, «уваскрэслі нашы землі», «асвятліўся наш люд».

Верш Якуба Коласа «Да працы!» — гэта верш-заклік, верш-пабуджэнне. Адсюль — своеасаблівасць яго лексікі, паэтычнага сінтаксісу. Пачынаецца ён зваротам, экспрэсіўнасць якога замацавана клічнікам — «Браты!». Наогул, у вершы экспрэсію аўтарскага выказвання ў многіх месцах падкрэсліваюць клічнікі — ад самой назвы твора («Да працы!») і да асобных выказванняў («Навукі семя засявай!», «Хай будзе спор нам у прыгодзе!»). І нават там, дзе іх няма — загадны лад дзеясловаў, пабуджальныя словы «хай», «няхай» ствараюць інтанацыю закліку, пабуджэння да актыўнага дзеяння. Сам час, час бурнага развіцця, рэвалюцыйнага абнаўлення свету, прадвызначыў такую агітацыйна-заклікальную форму твораў. Яна была характэрна для рускіх і ўкраінскіх рэвалюцыйных паэтаў — У. Маякоўскага, Д. Беднага, П. Тычыны, В. Элана-Блакітнага і інш. Вершы-заклікі былі таксама ў Янкі Купалы (напрыклад, «Час!», «На сход!», «Свайму народу»). Эпоха дыктавала адпаведныя формы паэтычнага асэнсавання.

Разгледзеўшы верш «Да працы!», на адным і тым жа ўроку мэтазгодна спыніцца і на санетным трыпціху Якуба Коласа «Наперад!». Трыпціх (вершаваны цыкл, што складаецца з трох асобных твораў) названы таксама словам-заклікам: «Наперад!». Аднак у ім мы не знойдзем ранейшай многастайнай заклікальнасці, даведзенай да лаканічнасці і аголенасці лозунгу. Якраз наадварот! У вершаваным цыкле «Наперад!» прысутнічае непаспешлівая, паглыбленая развага філасофскага характару, засяроджанасць на пэўных думках і пачуццях. Тут паэт сам імкнецца разабрацца ў складанасцях зямнога быцця, у хуткаплыннасці і зменлівасці часу, у аднасці чалавека і прыроды. Наогул, паэтычны сэнс «Наперад!», як і кожнага сапраўднага твора філасофскай лірыкі, многапланавы, неадназначны, яго вобразная мова часам з цяжкасцю паддаецца перакладу на мову фармальнай логікі. Чым усё гэта выклікана?

«Наперад!» напісаны праз дваццаць гадоў пасля перамогі Вялікага Кастрычніка, калі палітычнае жыццё ў нашай краіне трывала ўвайшло ў свае сталыя берагі, калі сацыялізм поўнасоў перамог у ўсіх франтах. Стабілізацыя палітычнага жыцця абумоўлівала сабой зварот паэтаў да філасофскіх тэм, праблем чалавечага існавання, сувязі чалавека з прыродай і г. д. У сваім вершаваным цыкле Якуб Колас якраз і паглыбляецца ў асобныя з гэтых праблем, імкнучыся выявіць сваё разуменне іх, свае да іх адносіны. Прычым, яму — і гэта асабліва трэба падкрэсліць — дапамагае сама форма санета — чатырнаццацірадкавага твора

своеасаблівай рыфмоўкі, які складаецца з дзвюх чатырохрадковых і дзвюх трохрадковых строфаў. Настаўнік прапануе вучням адкрыць хрэстаматы і пераканацца, што кожны з вершаў, аб'яднаных пад назвай «Наперад!», адпавядае гэтай класічнай форме. Пэўная, адна і тая ж колькасць радкоў вядзе да лаканічнасці, афарыстычнасці паэтычнага выказвання. Своеасаблівая ж кампазіцыя санета абумоўлівае характар разгортвання вобразнай думкі. Як падкрэсліваў М. Багдановіч у артыкуле «Санет», «...у першых васьмі строчках развіваецца тэма санета, у астатнім (вершы — Т. К.) — заключэнне да яе; ставіцца пытанне і даецца адказ: малюецца абразок і выкладаецца паясненне да яго»².

Настаўнік ставіць перад вучнямі заданне прааналізаваць кожны з вершаў трыпціха ў адпаведнасці з законамі санетнай формы. Даўшы ключ да спасціжэння таямніцы санету, да раскрыцця яго «сакрэту», настаўнік, безумоўна, дапаможа вучням, скіруе напрамак іх пошукаў.

Звернемся да першага санета. На самым яго пачатку Якуб Колас перадае сваё пачуццё захаплення прыгажосцю жыцця.

Грымяць мнагаспеўнасцю гукаў супольных,
Як гімн перамогі, вясной ручаі,
І мары аб сонцы струменяць гаі... (101)

Гэтыя радкіносяць характар пейзажнага адлюстравання. Аднак мы ўжо адзначалі, што вершы трыпціха маюць характар філасофскіх разваг. Таму, спрабуючы, як падказаў нам Багдановіч, у першых васьмі радках вызначыць тэму твора, мы не будзем яе шукаць у самім апісанні прыроды.

Прадаўжаючы чытаць верш, уважліва прыглядаемся да чацвёртага радка:

І тойца мудрасць у далечах вольных.

Чым жа ён адрозніваецца ад папярэдніх, што ў ім адразу ж звяртае ўвагу? Тут выкарыстаны словы новага лексічнага пласта. Ужо адно толькі слова «мудрасць» надае ўсёй страфе філасафічную афарбоўку. А слова «вольных» набывае таксама выразнасць свайго асноўнага сэнсу. Гэта не звычайнае азначэнне. Яно пастаўлена аўтарам тут абсалютна свядома. Гэтыя словы (словы філасофскага напам'янення) падказваюць нам здагадку: а ці не хацеў аўтар тэмай свайго верша зрабіць думку аб мудрасці волі, свабоды?!

Чытаем далей, пяты і шосты радкі. Звяртаем увагу на слова «бязмежным». Раней мы ўлавілі думку пра мудрасць свабоды, цяпер жа ўзнікае здагадка, што паэта турбуюць нейкія перашкоды, дакладней — межы.

Сёмы і восьмы радкі расшыфроўваюць прыхаваную думку аўтара, сцвярджаюць правільнасць нашых здагадак, дапамагаюць канчаткова вызначыць тэму верша. Якуб Колас гаворыць пра раз'яднанасць родных сыноў адзінай, яшчэ не сабранай сям'і. Сям'я раз'яднана таму, што існуюць межы — несправядлівыя граніцы. Чары блакіту таму і прывабліваюць паэта, што нябесныя, наддольныя прасторы лучаць бязмежныя краі.

Пераканаўшы вучняў, што сапраўды першыя дзве страфы санета фармуюць яго тэму, настаўнік дапамагае раскрыць змястоўнасць другой часткі санету, яго апошніх строф, а затым падагуліць развагі і вызначыць ідэю ўсяго верша.

Думка санета, выяўленая ў першых васьмі радках, у апошніх шасці не толькі канкрэтызуецца, але і выразна пашыраецца. Тут ужо ідзе гаворка не толькі пра «родную сям'ю», але і пра тое, каб наогул «рассунуць граніцы» паміж краінамі. Аўтар марыць, задумваецца. Ён ставіць пытанне: як жа ўспрыме перамены раскутае, неразмежаванае чалавецтва? І дае на яго адказ:

І хто засумуе па новай радзіме?
Ці прыйдзе вялікі той час і калі?

І як яго людскасць раскутая ўспрыме?
Правслаўлена будзе цудоўнае імя
Таго, хто рассуне граніцы зямлі
І мудрасцю праўды краіны абніме.

У гэтых радках — і мара пра хутчэйшае набліжэнне камунізму, які змяце ўсе граніцы. Разам з тым тут і роздум паэта, выкліканы падзелам роднай яго Беларусі на дзве часткі — Усходнюю і Заходнюю, жаданне хутчэй «рассунуць граніцы», сабраць разам усю сям'ю — «каб дружба гучала у песнях застольных». Зрэшты, роўна праз два гады — у 1939 годзе — мара паэта ажыццявілася. І Якуб Колас пазней праславіў «вялікі той час» і «цудоўнае імя» савецкіх воінаў-вызваліцеляў, якія падалі заходнебеларускім працоўным руку дапамогі, надзяліўшы іх «новай радзімай».

У другім санеце Якуб Колас малюе прыгажосць навакольнага свету, «спрадвечную красу», што «разліта» усюды — ад зораў Млечнага Шляху і да «бляску расы». Ён сцвярджае мнагастайнасць праяў жыцця: «усюды разліты жыцця галасы». Сэнс жыцця, усяго існага на зямлі паэт бачыць у «калавароце няспыннага руху», у зменлівасці ўсяго, у пастаянным абнаўленні. Восьмы радок другога санета канчаткова выяўляе яго тэму. Паэт не толькі сцвярджае усюдыіснасць жыцця, але і хоча падкрэсліць, што ў яго праявах ёсць розны сэнс («і многа ў іх сэнсу для чуткага слуху»).

Як жа далей будзе паэт развіваць сваю думку, як яго ўласны «чуткі слух» уловіць гэтае «мноства» галасоў, як здолее ён у ім разабрацца? Чытаем другую палову верша. Тут, кажучы словамі Багдановіча, малюецца абразок і даецца паясненне да яго: тут выказаны дзве думкі, прычым другая пададзена па прыныцы кантраста да першай. Дапаможам вучням зразумець гэта.

Раджаюцца, гаснуць заранкі і ночы,
Мяняюцца ходы прыліваў і рэк
І ў часах губляецца голас прарочы.
Адзначан для кожнай істоты свой век. (102)

У гэтых радках ад жыцця прыроды паэт пераходзіць да жыцця чалавека. Яшчэ раз сцвярджаючы думку пра мнагастайнасць жыццёвых праяў, іх зменлівасць, аўтар у той жа час надае гэтай думцы новы паварот. Рух і зменлівасць безупынныя, *вечнага* нічога няма! У прыродзе — кожнай істоце адзначаны свой век. У грамадстве — нават прарочыя галасы з часам губляюць сваю моц. Аднак паглыблены філасофскі роздум падказвае паэту і іншую думку. Усё мяняецца, усяму, здавалася, прыходзіць канец. Але чалавек, яго думы, яго справы — вось што самае галоўнае з мноства праяў жыцця, вось што мае непераходзячае значэнне і вечную бессмяротную каштоўнасць. Чалавек (у філасофскім, а не канкрэтным разуменні гэтага слова) не баіцца смерці, ён не падуладны часу.

Жыццё безупынна ўсё крочыць і крочыць,
А разам з ім — вечны юнак-чалавек.

Апошні санет з цыклу «Наперад!» — гэта гімн чалавечай няўрымсліваці, жаданню ўсё ведаць, да ўсяго дайсці сваім розумам. Якуб Колас заклікае чалавека-вандроўніка пазнаць прыгажосць зямлі, прыроды, усё, чым багата зямля, сам чалавек,—

І юнасьць людскую, і мудрае слова,
І ясную радасць добра, перамог,
І гэты шырокі, чароўны разлог,
Дзе заўжды прыгожа ўсё, молада, нова.

Санеты з вершаванага цыклу Якуба Коласа «Наперад!» прасякнуты аптымізмам, светлай радасцю, верай у вялікія магчымасці чалавека і вечнае абнаўленне жыцця. Яны выявілі светаадчуванне і светаўспрымання чалавека новай, сацыялістычнай эпохі. Ён не толькі сын свайго

часу, але і рухаючая сіла гісторыі. Менавіта перад гэтым чалавекам адкрыты «дарогі і новыя далі, і вечнага руху святыя скрыжалі».

Калі дазволіць час, настаўнік можа правесці з вучнямі работу па вызначэнню рыфмоўкі санетаў. Знайсці форму, зрабіць яе графічны запіс павінны самі вучні. Неабходна ім толькі нагадаць, што вялікай літарай прынята абазначаць жаночую рыфму (калі націск падае на перадапошні склад), малой літарай — мужчынскую рыфму (калі націск падае на апошні склад). Настаўнік дапаможа раскрыць перад вучнямі выяўленчыя, мастацкія функцыі рыфмоўкі вершаў. У першых васьмі радках кожнага санета, які ўвайшоў у трыпціх, запіс рыфмы такі: АваА АваА. У другой частцы санетаў, як бачым, рыфмы іншыя, не такія, як у першай частцы. Закон санетнай формы не дапускае паўтарэння рыфмаў у розных яго тэматычных частках. Такім чынам, рыфмы першых дзвюх строфаў аб'ядноўваюць іх паміж сабою, звязваюць іх у адно цэлае, дапамагаюць выяўленню той думкі, якую мы назвалі тэмай санета і якая, як мы пераканаліся, выяўляецца менавіта ў гэтых першых васьмі радках твора. Наступныя шэсць радкоў таксама так ці інакш звязаны тэматычна паміж сабою. Таму і тут рыфмоўка мае сваю пэўную заканамернасць. Аднак, паўтараем, рыфмы другой часткі санета маюць сваю самастойную завершанасць, ні ў якім разе не паўтараючы рыфмоўкі першых васьмі радкоў.

Пададзім поўную схему рыфмоўкі кожнага з санетаў:

AbbA	AbbA	CdC	CdC
AbbA	AbbA	CdC	dCd
AbbA	AbbA	CCD	eeD

Гэта схема яшчэ раз падкрэсліць правільнасць нашых назіранняў і разважанняў, дапаможа зрабіць тэарэтычныя падагульненні па вершу. Вельмі дарэчы тут будзе напамініць вучням, што мастацкая дасканаласць паэтычнага твора складаецца з некалькіх кампанентаў: значнаści ідэйнага зместу, арыгінальнасці вобразнага мыслення і дасканаласці элементаў формы, архітэктанічнай завершанасці. У той жа час работа па вызначэнню структуры санетнай формы дасць настаўніку магчымасць правесці з вучнямі гутарку пра складанасць працы паэта, пра існаванне пэўных строгіх законаў паэтычнага мастацтва, не ведаць якіх, не лічыцца з якімі паэт не мае права. Канешне, каноны не павінны становіцца догмай. Традыцыі могуць узбагачацца, развівацца за кошт наватарства таленавітых паэтаў. Так, доўгі час адзінай дазволенай тэмай санета была любоўная. Пазней тэматыка санета пачала пашырацца за кошт філасофскіх матываў. У канцы XIX стагоддзя выдатны ўкраінскі паэт Іван Франко ўзбагаціў сусветную літаратуру санетамі палітычнага зместу, надрукаваўшы «Турэмныя санеты». Якуб Колас выявіў таксама наватарскі падыход, які заключаецца ў выкарыстанні новага для санетнай формы памеру: замест класічнага пяцістопнага ямба ў санетным трыпціху «Наперад!» арганічна загучаў чатырохстопны амфібрахій.

Работа над вершамі «Да працы!», «Наперад!» падказвае лагічнае завяршэнне ўрока. Настаўнік прапануе вучням падумаць над параўнальнай характарыстыкай твораў. Выкананне гэтага ўвогулле складанага, праблемнага задання аблягчаецца папярэднім грунтоўным аналізам вершаў. Настаўнік замацоўвае думку вучняў пра творчыя пошукі паэта, пра эвалюцыю яго светаўспрымання, пра духоўны рост самога чытача коласаўскіх твораў.

¹ Тут і далей у дужках даюцца старонкі наступнага выдання: Колас Якуб. Збор твораў у 12-ці тамах. — Мінск, 1962, т. 2.

² Багдановіч Максім. Збор твораў у двух тамах. — Мінск, 1968, т. 2, с. 382.